
Відомості про автора

Місенг Дар'я Вячеславівна, аспірант Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Misenh, Daria Viacheslavivna, postgraduate student of the Institute of Social and Political Psychology, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

E-mail: dariamiseng@gmail.com

УДК 159.95

Мозговий В. І.

ВИВЧЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПОРУШЕННЯ РОДИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ.

Мозговий В.І. Вивчення девіантної поведінки у військовослужбовців через призму їх гендерної ідентичності та порушення родинних зв'язків. У статті досліджено військовослужбовців схильних до девіантної (делінквентної та адиктивної) поведінки в контексті можливого порушення їх статеворольового статусу та родинних зв'язків. Виявлено, що у військовослужбовців з неповних сімей схильність до проявів делінквентної поведінки вище у два рази ніж у повних сім'ях. Серед військовослужбовців з недиференційованою гендерною ідентичністю виявлено найбільший відсоток делінквентів і одночасно найменший серед тих, хто схильний до адиктивної поведінки. Визначено спільні тенденції та характерні відмінності кожної із дослідницьких груп. Зазначено подальший фокус роботи психолога частини з даними категоріями осіб. Фокус заходів психологічного супроводу повинен бути спрямований на гендерну соціалізацію цих юнаків та вибудови адекватних стосунків з командирами та співслужбовцями.

Ключові слова: *девіантна поведінка, делінквентна поведінка, адиктивна поведінка, гендерна ідентичність, військовослужбовець.*

Мозговой В.И. Изучение девиантного поведения у военнослужащих через призму их гендерной идентичности и нарушения в семейных отношениях.

В статье исследованы военнослужащие склонные к девиантному (делинквентному и аддиктивному) поведению в контексте возможного нарушения их полоролового статуса и родственных связей. Выявлено, что у военнослужащих из неполных семей склонность к проявлениям делинквентного поведения выше в два раза чем в полных семьях. Среди военнослужащих с недифференцированной гендерной идентичностью выявлено наибольший процент делинквентов и одновременно наименьший среди тех, кто склонен к аддиктивному поведению. Определены общие тенденции и характерные отличия каждой из исследовательских групп. Отмечено дальнейшее фокус работы психолога части с данными категориями лиц. Фокус мероприятий психологического сопровождения должен быть направлен на гендерную социализацию этих юношей и построение адекватных отношений с командирами и сослуживцами.

Ключевые слова: *девиантное поведение, делинквентное поведение, аддиктивное поведение, гендерная идентичность, военнослужащий.*

Постановка проблеми. Сучасна військова служба передбачає виконання завдань за призначенням в специфічних екстремальних умовах, обумовлених військовим конфліктом на Сході України. Специфіка ратної праці, з одного боку, вимагає відповідальної поведінки особистості, а з іншого наявності певних соціальних якостей з відповідною соціальною поведінкою.

На етапі вторинної соціалізації особистості у 17-25 років, які саме припадають на період призову до армії, включаються когнітивні механізми творчої переробки оточуючого середовища, формується світогляд особистості та формуються уяви про своє особисте призначення та сенс життя. Події, які переживаються людиною у цей період стають її головними ціннісними орієнтирами у житті [1, с.41].

Разом з тим, певні такі орієнтири формуються вже в період процесу гендерної та особистісної ідентифікації хлопчика із батьком у віці 5-7 років. Коли цей процес в сім'ї порушується, за різними причинами:

розлучення батьків до 8 років дитини, відсутність батька в сім'ї до півроку і більше за рахунок довготривалих відряджень, мати виховує хлопчика з народження самостійно і т. ін., він може вплинути у подальшому на порушення у слідуванні соціально значимим формам поведінки, а саме формуванню та прояву певної девіантної поведінки.

Девіантна поведінка (відхильна поведінка) — поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. [10]

В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів:

Делінквентний - сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Адиктивний - поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей.

Патохарактерологічний - поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

Психопатологічний - ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах - це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

Поведінка, що ґрунтується на суперцінностях - виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття.

В контексті даної роботи нами запропоновано розглянути саме девіантний та делінквентний типи поведінки, адже саме вони в першу чергу є критеріями для віднесення військовослужбовця до групи додаткової уваги.

Так, порушення формування ідентичності в сім'ї можуть привести до

переживання кризи ідентичності, і як наслідок привести до маргіналізації особистості, деструктивних занять, зловживання, несформованості критеріїв ціннісного відношення до життя.

Фактично призов в армію юнацької молоді у віці 18-20 років призводить до переживання ними процесу ресоціалізації у результаті якого, за А. Гідденсом, відбувається руйнування раніше засвоєних норм і зразків поведінки, слідом за яким йде процес засвоєння або вироблення нових норм, що регулюють соціальну взаємодію з оточуючими в нових умовах [13].

Як правило, ресоціалізація відбувається в зв'язку з попаданням особистості в критичну і нерелевантну прийнятим нормам ситуацію, якою може бути для неї військове середовище.

Разом з тим, виявлення та правильно організований психологом військової частини і офіцерами групи морально-психологічного забезпечення психологічний супровід особистості військовослужбовця схильного до делінквентної та адиктивної поведінки може позитивно вплинути на його подальшу службу і навіть долю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціальній психології девіантної поведінки виділяється кілька напрямків, що пояснюють причини виникнення. Наприклад, Р. Мертон, використовуючи висунуте Е. Дюркгеймом поняття «аномія» (аномія - стан суспільства, коли старі норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися), причиною поведінки, що відхиляється вважає неузгодженість між цілями, висунутими суспільством, і засобами, які воно пропонує для їхнього здійснення. Інший напрямок склався в рамках теорії конфлікту. Відповідно до цієї точки зору, культурні зразки поведінки відхиляються, якщо вони засновані на нормах іншої культури (А. Коен). Злочинець розглядається як носій певної

субкультури, конфліктної стосовно пануючого в даному суспільстві типу культури [8, с. 21].

У сучасній вітчизняній соціології безсумнівний інтерес представляє позиція Я. Гілінського, який вважає джерелом девіації на соціальному рівні наявність у суспільстві соціальної нерівності, високого ступеня розходжень у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп, а на індивідуальному рівні - соціальну невлаштованість [9, с.18].

Така форма поведінки характерна для людей які погано адаптуються до швидкої зміни життєвих обставин, які прагнуть у зв'язку з цим швидше і простіше досягти психофізіологічного комфорту. Складні життєві ситуації, стан психологічного дискомфорту провокують адиктивну реакцію. До неї можуть підштовхнути такі різноманітні фактори, як особливості виховання особистості, установки, культурний рівень, соціальне середовище, зміна звичних умов життя [12, с.285].

Вивченням питань проявів девіантної поведінки у військовослужбовців займалися наступні дослідники: Балашова С.П., Боднар А. Я., Васильєв С.П., Дубровинський Г.Р., Макаренко Н. Г., Мельник Я. І., Невенчаний С. В., Овчар О.М.

Так, А. Я. Боднар і Н. Г. Макаренко в своєму дослідженні встановили, що делінквентній поведінці в збройних силах сприяють такі соціальні фактори: труднощі при проходженні військової служби, її кардинальна відмінність від цивільного життя молоді до призову на військову службу, травматичні життєві обставини, вплив девіантних груп, які вже склалися у військовому колективі [2, с. 38]. Вони зазначали, що девіації у військовому колективі з одного боку можуть бути наслідком особистої дезадаптованості військовослужбовця, а з іншої можуть проявлятися в малих групах для підтримання

внутрішньо-групових норм поведінки і впливають на більшість сфер життєдіяльності військових колективів, особливо на їхню згуртованість, керованість, рівень боєздатності, готовності до виконання завдань за призначенням.

В роботі О.М. Овчара було досліджено схильність військовослужбовців строкової служби до проявів девіантних відхилень в залежності від їх психологічних особливостей та строку проходження служби. Так, було встановлено, що джерелами відхиленої поведінки у військовослужбовця можуть виступати неадекватні рівні розвитку його потреб, їх розбалансованість чи деформація, порушення функціонування окремих елементів підструктур в динамічній функціональній структурі особистості [7, с.17].

Дослідник визначив три типи девіацій: соціально-пасивний (здійснення девіантного вчинку залежить від гостроти переживання фруструючої ситуації), адитивний (прояви девіантної поведінки у цих осіб залежать від ситуацій і носять спорадичний характер) та асоціальний (властива зацикленість на досягненні цілей гедонічного та утилітарного характеру) і встановив, що девіантність військовослужбовців строкової служби в переважній більшості випадків підлягає корекції.

Я.І. Мельник в своїй роботі отримав результати експериментальної дослідження, які показали, що ефективна мінімізація девіацій можлива за умови комплексного впливу на особистісні й організаційно-групові процеси на рівні інтеграції інтересів і потреб у системі “особистість військовослужбовця – соціальне середовище” [6, с.465].

Дослідники С.П. Балашова, С.П.Васильєв, Г.Р. Дубровинський зазначають, що визначальну роль серед чинників, які сприяють формуванню девіантної поведінки, займають соціальні фактори, що впливають на формування особистості військовослужбовця-

---

правопорушника, а саме: виховання в неповній сім'ї; алкоголізм батьків; аморальний спосіб життя батьків; систематичні конфлікти в сім'ї; систематичне биття дитини; злочинність серед батьків; неблагополучні матеріально-побутові умови сім'ї; вплив неформальної групи з антисоціальними тенденціями [1, с.163].

Зазначені вище соціальні фактори можуть бути причиною порушення статево-рольового статусу у батьківській родині (неповна сім'я) і як наслідок, певної деформації особистості майбутнього військовослужбовця схильного до делінквентної та адиктивної поведінки, але вони не були предметом ретельного наукового дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення особистісної схильності військовослужбовців до проявів делінквентної та адиктивної поведінки в залежності від порушення статево-рольового статусу у його батьківській сім'ї.

Виходячи з мети дослідження нами були сформовані наступні завдання:

1. Дослідити залежність схильності військовослужбовців до проявів делінквентної та адиктивної поведінки від порушення їх статево-рольового статусу у його батьківській сім'ї.

2. Порівняти дані групи військовослужбовців і визначити спільні та відмінні особливості характерні для них.

3. Визначити фокус впливу психолога військової частини на особистість військовослужбовців схильних до проявів делінквентних та адиктивних форм поведінки.

Для вивчення гендерних та психологічних особливостей особистості військовослужбовців, які схильні до прояву делінквентних та адиктивних форм поведінки нами були використані наступні психодіагностичні методики: методика Сандри Бем (визначення рівневої оцінки маскулінності/фемінінності); анкета соціально-

---

демографічного вивчення військовослужбовців; особові справи військовослужбовців.

Отримані дані було піддано процедурі математико-статистичного аналізу за допомогою програми SPSS Statistic.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день українське суспільство зіткнулося з тим, що батько, як сильна фігура (в розумінні об'єкта ідентифікації) в період допубертатного виховання дитини у більшості випадків може бути просто відсутнім в інституті сім'ї з різних причин (народження поза шлюбом, розлучення, тривалі від'їзди до року). Так, за нашими спостереженнями, за п'ять років призову молодого поповнення до 8 навчального Чернігівського Центру Державної спеціальної служби транспорту у період з 2014 - 2019 роки кількість новобранців з неповних сімей збільшилась з 37% до 55%. Зростання цього показника може мати дуже серйозні негативні соціально-психологічні наслідки.

На нашу думку, дана тенденція може впливати на якість загального морально-психологічного стану військовослужбовців у військових колективах і призводити до зниження якісних показників, зокрема зростання кількості в армії осіб схильних до порушення військової дисципліни та проявів девіантної поведінки.

Нами було проведено дослідження соціально-демографічних особистісних даних 641 військовослужбовця строкової служби 8 навчального Чернігівського центру Державної спеціальної служби транспорту з метою виявлення осіб схильних до девіантної поведінки, які можуть бути пов'язані з порушеннями родинних зв'язків та відповідно сформованого типу гендерної ідентичності.

В контексті даного дослідження до групи осіб, які схильні до делінквентної поведінки нами було віднесено тих осіб, у яких в минулому були наявні випадки правопорушень та приводи до поліції з

тих або інших причин. З метою більш ґрунтовного дослідження військовослужбовців, які схильні до адиктивної поведінки ми відокремили дві наступні групи, а саме: особи схильні до зловживання алкоголем та особи, що вживали наркотичні речовини.

Отже, на основі проаналізованих нами даних було виділено три групи військовослужбовців, а саме:

- 77 осіб, які до призову в армію мали реальні приводи до поліції з різних причин;

- 32 особи, в яких в анамнезі до призову в армію було виявлено випадки зловживали алкоголем;

- 94 особи, в яких в анамнезі до призову в армію було виявлено випадки вживання наркотичних речовин.

Це дозволило нам попередньо характеризувати дані групи військовослужбовців як осіб схильних до девіантної поведінки і включити їх до групи додаткової уваги.

Для порівняльного аналізу структурного розподілу сформованої гендерної ідентичності особистості між схильними/несхильними до делінквентної та адиктивної поведінки військовослужбовцями в залежності від складу їх сім'ї на різних етапах онтогенезу (до юнацького віку) нами було визначено шість типів батьківських родин.

Першу нормативну або контрольну групу склали особи, що виховувалися в повній сім'ї; другу юнаки, що втратили батька у віці до 10 років (дитинство), але виховувалися матір'ю; в третю групу увійшли особи, що виховувалися без батька з 11 до 15 років (підлітковий вік); четверту склали ті, що втратили матір у віці до 10 років; у п'яту групу увійшли юнаки, що виховувалися без матері з 11 до 15 років; шосту групу склали сироти.

В таблиці 1 представлено розподіл вибірки військовослужбовців схильних/несхильних до делінквентної поведінки в залежності від визначеного типу родини.

Таблиця 1

Розподіл військовослужбовців схильних/несхильних до делінквентної поведінки в залежності від визначеного типу родини

Розподіл за групами згідно схильності до делінквентної поведінки (в минулому були приводи в поліцію)		Розподіл за групами згідно сімейного стану						Всього
		Повна сім'я	Без батька до 10 років	Без батька з 11 до 15 років	Без матері до 10 років	Без матері з 11 до 15 років	Сироти	
Не схильний до делінквентної поведінки	Відсоток %	90,2	85,5	81,8	81,8	81,8	91,2	88,0
Схильний до делінквентної поведінки	Відсоток %	9,8	14,5	18,2	18,2	18,2	8,8	12,0
Всього	Кількість	348	193	44	11	11	34	641
	Відсоток %	100	100	100	100	100	100	100

Як видно, з таблиці 1 найбільша частка осіб (у відсотковому співвідношенні), що схильні до проявів делінквентної поведінки знаходяться в чотирьох типах родини. Так, особи, що виховувалися без батька у дитячому віці до 10 років склали 14,5%, юнаки, які втратили батька у підлітковому віці (з 11 до 15 років) та особи, що виховувалися без матері у дитячому (до 10 років) та у підлітковому (з 11 до 15 років) віці склали 18,2% в кожній.

Даний факт може вказувати на те, що особи, які виховувалися в дитячому та підлітковому віці без батьківської або материнської уваги та піклування мають схильність до проявів делінквентної поведінки вище ніж у повних сім'ях майже у два рази. Відсутність материнського

тепла і уваги, як у дитинстві, так і підлітковому віці впливає на зростання деліквентності у дітей та підлітків навіть сильніше, чим за відсутності батька в родині. Це може бути пов'язано, як із статевим розвитком і формуванням лібідо у дітей та підлітків де фігура матері відіграє важливу соціальну функцію, зокрема позитивних/негативних зразків поведінки із протилежною статтю.

Найменший відсоток осіб схильних до проявів деліквентної поведінки виявлено у групи осіб, що виховувалися в повних родинах (9,8%) та у групи сиріт (8,8%). Цей факт можна пояснити наявною увагою, контролем з боку кожного із батьків у більшості повних родин та відповідним контролем з боку вихователів у інтернатних закладах, зокрема, контроль за навчанням, зайнятістю у гуртках та культурних заходах, якими опікуються батьки та вихователі.

Разом з тим, як зазначають фахівці “специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому...” [4, с.5].

З метою більш ґрунтовного дослідження військовослужбовців, які схильні до адиктивної поведінки в ході даного дослідження ми виділили дві групи, а саме: особи схильні до зловживання алкоголем та особи, що вживали наркотичні речовини.

В таблиці 2 представлено розподіл вибірки військовослужбовців які зловживали/не зловживали алкоголем в залежності від визначеного типу родини.

Як видно, з таблиці 2 найбільша частка осіб (у відсотковому співвідношенні), що схильні до зловживання алкоголем знаходяться в двох типах родини. Так, особи, які втратили батька у підлітковому віці (з 11 до 15 років) та особи, що виховувалися без матері у дитячому (до 10 років) склали 9,1% в кожній. Ми можемо припустити, що особи,

які у підлітковому віці стикнулися зі зменшенням або відсутністю функції контролю зі сторони батька, а також у дитячому віці були позбавлені тісного емоційного контакту з матір'ю (наявність факту отримання психотравми у дитячому віці) більш схильні до зловживання алкоголем.

Таблиця 2

Розподіл військовослужбовців схильних/схильних до адиктивної поведінки (зловживання алкоголем) в залежності від визначеного типу родини

Розподіл за групами згідно схильності до адиктивної поведінки (в анамнезі виявлено зловживали алкоголем)		Розподіл за групами згідно сімейного стану						Всього
		Повна сім'я	Без батька до 10 років	Без батька з 11 до 15 років	Без матері до 10 років	Без матері з 11 до 15 років	Сироти	
Не зловживали алкоголем	Відсоток %	95,1	94,8	90,9	90,9	100,0	100,0	95,0
Зловживали алкоголем	Відсоток %	4,9	5,2	9,1	9,1	0	0	5,0
Всього	Кількість	348	193	44	11	11	34	641
	Відсоток %	100	100	100	100	100	100	100

Отримані дані також можуть пояснені тим, що хлопчики у період переживання ними підліткової кризи, коли об'єктивно різко послабляється вплив родинних зв'язків і виникає залежність від ідентифікації з поведінкою підлітків у групі (реакція «групування») втрата значимої «фігури» батька посилює фіксацію на незрілій підлітковій поведінці і стримує дорослішання особистості.

Втрата значимої материнської фігури у хлопчиків до 10 років також призводить до глибокої психотравми, відповідно формуванню незрілої підліткової поведінці і як наслідок зловживання, як засобу компенсувати відсутність реально втраченого тепла і підтримки.

Найменший відсоток осіб схильних до зловживання алкоголем виявлено у групі осіб, що виховувалися без матері з 10 років та у групі сиріт. Цей факт можна пояснити у першому випадку підсиленням контролю з боку батька, а у другому – ранньою необхідністю засвоїти більш дорослі форми поведінки.

Відсоток осіб схильних до зловживання алкоголем в повних сім'ях та сім'ях в яких хлопчики виховувалися без батька з дитячого віку знаходиться на рівні середньостатистичного по даній вибірці.

В таблиці 3 представлено розподіл вибірки військовослужбовців які вживали/не вживали наркотичні речовини в залежності від визначеного типу родини.

Як видно, з таблиці 3 найбільша частка осіб (у відсотковому співвідношенні), що схильні до вживання наркотичних речовин знаходяться в типах родин, в яких діти залишились без одного із батьків у віці до 10 років (Без батька 17,6% та відповідно без матері 18,2%). Отриманий відсоток може бути пояснений наявністю переживання факту психотравмуючої ситуації у дитячому віці.

Таблиця 3

Розподіл військовослужбовців схильних/схильних до адиктивної поведінки (вживання наркотичних речовин) в залежності від визначеного типу родини

Розподіл за групами згідно схильності до адиктивної поведінки (в анамнезі виявлено вживання наркотичних речовин)		Розподіл за групами згідно сімейного стану					Сироти	Всього
		Повна сім'я	Без батька до 10 років	Без батька з 11 до 15 років	Без матері до 10 років	Без матері з 11 до 15 років		
Не вживали	Відсоток	85,6	82,4	93,2	81,8	90,9	88,2	85,3

наркотичних речовин	%							
Вживали наркотичних речовин	Відсоток %	14,4	17,6	6,8	18,2	9,1	11,8	14,7
Всього	Кількість	348	193	44	11	11	34	641
	Відсоток %	100	100	100	100	100	100	100

Найменший відсоток осіб схильних до вживання наркотичних речовин виявлено у групах осіб, що виховувалися без одного із батьків з 10 років та у групі сиріт. Цей факт можна пояснити у першому випадку можливістю раціонально пояснити для себе причину втрати одного із батьків та відповідно взяти на себе більше обов'язків в родині, стати більш відповідальним, у другому – вимушеною ранньою необхідністю брати на себе відповідальність за своє життя, а отже і проявляти досить свідомі форми поведінки.

Відсоток осіб схильних до зловживання алкоголем в повних сім'ях знаходиться на рівні середньостатистичного по даній вибірці.

Для визначення та співставлення отриманих даних серед військовослужбовців схильних/несхильних до прояву делінквентної поведінки в залежності від типу гендерної ідентичності нами був проведений тест Сандри Бем серед 279 осіб досліджуваної вибірки. Результати даного розподілу представлено в таблиці 4.

Як видно, з таблиці 4 загальний кількісний аналіз виборки за типами гендерної ідентичності доводить, що переважає андрогінний тип (134 особи), на другому – маскулінний тип (95 осіб), на третьому фемінінний (36 осіб), на четвертому недиференційований (14 осіб).

Таблиця 4

Розподіл військовослужбовців схильних/несхильних до прояву делінквентної поведінки згідно їх типу гендерної ідентичності за методикою Сандри Бем.

Розподіл за групами згідно схильності до делінквентної поведінки		Розподіл за групами згідно типам гендерної ідентичності				Всього %
		Маскулінний	Андрогінний	Фемінінний	Недиференційований	
Не схильний до делінквентної поведінки	Відсоток %	86,3	85,1	91,7	78,6	86
Схильний до делінквентної поведінки	Відсоток %	13,7	14,9	8,3	21,4	14
Всього	Кількість	95	134	36	14	279
	Відсоток %	100	100	100	100	100

Співставлення отриманих даних серед військовослужбовців схильних до проявів делінквентної поведінки найбільший відсоток було нами виявлено серед осіб з недиференційованою гендерною ідентичністю – 21,4%, на другому місці з андрогінною – 14,9%, на третьому маскулінною – 13,7%, на останьому фемінінною – 8,3%. Високий показник делінквентності серед осіб з недиференційованою гендерною ідентичністю може бути пояснено не тільки низьким рівнем виразності чоловічих і жіночих якостей, а і характерними для них соціально незрілими проявами інфантильних форм поведінки.

Такі військовослужбовці більш схильні до прояву конформізму в соціальних групах, легше піддаються впливу з боку соціального оточення, як правило, в них відсутні чітко сформовані моральні та ціннісні орієнтири. Тому вони більш схильні до проявів делінквентної поведінки і мають низький поріг індивідуального опору проти впливу негативного соціального оточення.

Найменший відсоток осіб, що скоювали правопорушення в минулому виявлено серед осіб з фемінінною гендерною ідентичністю – 8,3%. Дана категорія осіб характеризується вираженістю таких фемінінних якостей, як доброта, уважність до інших людей, емпатія і т. ін. та низьким рівнем проявів маскулінних якостей. Ці характеристики дозволяють зробити припущення, що особи з фемінінним типом гендерної ідентичності в принципі не схильні потрапляти в ситуації в яких може бути затребувана делінквентна поведінка, а у випадку перебування в такій ситуації – намагаються корегувати свою поведінку, враховуючи соціально прийняті норми, правила та вимоги передбачені законом.

Серед групи осіб з андрогінною гендерною ідентичністю виявлено 14,9% осіб, що скоювали правопорушення в минулому. Дана категорія осіб в літературі описана як схильна до прояву соціально зрілих форм поведінки, вона адекватно поєднує вираженість, як маскулінних, так і фемінінних якостей особистості та може корегувати свою поведінку в залежності від того, як того вимагає ситуація. Вони проявляють більш широкий рольовий репертуар поведінкових реакцій ніж особи з недиференційованою гендерною ідентичністю. На нашу думку, можна припустити, що особи з андрогенним типом гендерної ідентичності, які скоювали правопорушення в минулому, більш схильні орієнтуватися на власні норми моралі та ціннісні орієнтири і до проявлення проактивних поведінкових реакцій (замість реактивних), на відміну від інших типів.

З маскулінною гендерною ідентичністю виявлено 13,7% осіб, що скоювали правопорушення в минулому. Дана категорія осіб характеризується вираженістю маскулінних ознак, наприклад, агресивність, наполегливість, схильність до ризику, незалежність, мужність і низьким ступенем вираженості фемінінних якостей, що

може пояснюватись схильністю даних осіб до більш агресивних поведінкових реакцій і може носити більш ситуативних характер.

В таблицях 5-6 представлено розподіл вибірки військовослужбовців за типами адиктивної поведінки в залежності від типу гендерної ідентичності.

В таблиці 5 представлено розподіл військовослужбовців схильних / несхильних до прояву адиктивної поведінки, зокрема зловживання алкоголем згідно виявленого в них типу гендерної ідентичності за методикою Сандри Бем.

Таблиця 5

Розподіл військовослужбовців схильних/несхильних до прояву адиктивної поведінки (зловживання алкоголем) згідно їх типу гендерної ідентичності за методикою Сандри Бем.

Розподіл за групами згідно схильності до адиктивної поведінки (в анамнезі виявлено зловживали алкоголем)		Розподіл за групами згідно типам гендерної ідентичності				Всього %
		Маскулінний	Андрогінний	Фемінінний	Недиференційований	
Не зловживали алкоголем	Відсоток %	96,8	89,6	89,9	100	92,5
Зловживали алкоголем	Відсоток %	3,2	10,4	11,1	0	7,5
Всього	Кількість	95	134	36	14	279
	Відсоток %	100	100	100	100	100

В таблиці 6 представлено розподіл військовослужбовців схильних / несхильних до прояву адиктивної поведінки, зокрема вживання наркотичних речовин згідно виявленого в них типу гендерної ідентичності за методикою Сандри Бем.

Таблиця 6

Розподіл військовослужбовців схильних/несхильних до прояву адиктивної поведінки (вживання наркотичних речовин) згідно їх типу гендерної ідентичності за методикою Сандри Бем.

Розподіл за групами згідно схильності до адиктивної поведінки (в анамнезі виявлено вживання наркотичних речовин)		Розподіл за групами згідно типам гендерної ідентичності				Всього %
		Маскулінний	Андрогінний	Фемінінний	Недиференційований	
Не вживали наркотичних речовин	Відсоток %	85,3	78,4	91,7	92,9	83,2
Вживали наркотичних речовин	Відсоток %	14,7	21,6	8,3	7,1	16,8
Всього	Кількість	95	134	36	14	279
	Відсоток %	100	100	100	100	100

Співставлення отриманих даних серед військовослужбовців схильних до зловживання алкоголем найбільший відсоток було нами виявлено серед осіб з фемінінною гендерною ідентичністю – 11,1%, на другому місці з андрогінною – 10,4%, на третьому маскулінною – 3,2%, на останньому з недиференційованою – 0%.

Співставлення отриманих даних серед військовослужбовців схильних до вживання наркотичних речовин найбільший відсоток було нами виявлено серед осіб з андрогінною гендерною ідентичністю – 21,6%, на другому місці з маскулінною – 14,7%, на третьому фемінінною – 8,3%, на останньому з недиференційованою – 7,1%.

Схильність до адиктивної поведінки в даному випадку може виступати як засіб подолання/відстрочення психоемоційних переживань, ігноруючи в той же час соціально значимі переконання стосовно шкідливої залежності.

Найменший відсоток схильності до адиктивної поведінки виявлено у групі осіб з недиференційованою гендерною ідентичністю, що може

пояснюватися характерним для даної категорії осіб проявом соціально незрілих інфантильних форм поведінки, та недостатньо сформованими життєвими орієнтирами, що в свою чергу передбачає вживання психоактивних речовин скоріш у вигляді одиничних випадків («для задоволення цікавості»), ніж систематично.

В таблиці 7 представлено розподіл типів гендерної ідентичності військовослужбовців за опитувальником Сандри Бем згідно вищезазначених шести типів сімейних родин.

Як видно, з таблиці 7 середній відсотковий розподіл за типами гендерної ідентичності серед військовослужбовців має такий рейтинг: андрогінний тип – 48%, маскулінний тип – 34,1%, фемінінний – 12,9%, недеференційований – 5%, що у пропорційному співвідношенні узгоджується з даними отриманими у своїх дослідженнях Сандрою Бем. Можна припустити, що він є типовим нормативним розподілом у європейському соціумі при формуванні гендерної ідентичності особистості у повній сім'ї.

Таблиця 7

Розподіл типів гендерної ідентичності військовослужбовців за опитувальником Сандри Бем згідно типів сімейних родин

Тип гендерної ідентичності	Групи військовослужбовців за типами родин						Середній відсоток від загальної вибірки
	Повна сім'я	Без батька до 10 років	Без батька з 11 до 15 років	Без матері до 10 років	Без матері з 11 до 15 років	Сироти	
маскулінний	35,0	32,9	37,5	20,0	20,0	36,4	34,1
андрогінний	49,7	49,4	31,3	60,0	20,0	45,5	48,0
фемінінний	11,5	11,8	18,8	20,0	40,0	18,2	12,9
недиференційований	3,8	5,9	12,5	-	20,0	-	5,0

Всього	кількість	157	75	16	10	10	11	279
	Відсоток %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Близький до нормативного розподілу за типами гендерної ідентичності виявлено також серед військовослужбовців-сиріт, що може бути пояснено їх вихованням в умовах штучно створеного контролю і опіки з боку державної установи інтернатного типу.

Близькість до нормативного розподілу виявлено також у сім'ях де виховувалися військовослужбовці без батька до 10 років. Це можна пояснити тим, що після 10 років вони мали в своїй родині особу, яка замінила їм батька і могла позитивно вплинути на відновлення механізмів ідентифікації при формування їх ідентичності.

Структура гендерного розподілу в сім'ях де військовослужбовці виховувалися без матері має свою специфіку, відмінну від нормативної.

Так, у осіб, що виховувалися без матері до 10 років виявлено домінуючим андрогінний тип ідентичності – 60%, вищий за нормативний показник більше ніж на 10%, що може вказувати на вплив особистості батька в цьому типі родини. Роль батька для хлопчика є дуже важливою у 5-7 років під час формуванні його гендерної ідентичності. Разом з тим, в ситуації відсутності матері, батько в деякій мірі виконує і роль матері для хлопчика. Ось чому можна пояснити, що домінуючою в цих сім'ях є андрогінна модель ідентичності, а маскулінна та фемінінна представлена в рівних пропорціях. Можна припустити, що відсутність недиференційованої гендерної ідентичності в цих сім'ях вказує на неможливість виховання делінквентної особистості.

У осіб, що втратили матір після 10 років домінує фемінінний тип ідентичності (40%), всі інші типи представлено в рівних пропорціях (20%) у тому числі і недиференційована. Високий відсоток недиференційованої ідентичності виявлений серед цього типу сімей вказує відповідно і на високий відсоток осіб схильних до делінквентної поведінки.

Виявлені, психологом частини, особи схильні до прояву девіантної поведінки, зокрема делінквентної, які виховувалися в неповних сім'ях без батьківського та материнського піклування і не мали осіб, які могли б замінити батьків в період формування їх гендерної та особистісної ідентичності повинні обов'язково бути включені у план роботи з психологічного забезпечення, зокрема організації заходів психологічного супроводу військовослужбовців.

Фокусом такої роботи повинні стати заходи направлені на гендерну соціалізацію цих юнаків за рахунок відповідного підбору соціально-зрілих осіб молодшого і середнього командного складу учбового батальйону, синтезу образу маскуліності через побудову адекватних стосунків з начальниками та командирами-чоловіками, а також із референтною гомогенною групою співслужбовців, які є дуже важливим колом соціального впливу.

Експериментально доведено, що на формування чоловічої ідентичності у військовослужбовців строкової служби впливає гендерна компетентність командирів підрозділу та значуща група однолітків-військовослужбовців. [3; 4, с.414].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку.

1. Виявлено, що особи, які виховувалися в дитячому та підлітковому віці без батьківської або материнської уваги та

піклування мають схильність до проявів делінквентної поведінки вище ніж у повних сім'ях майже у два рази.

2. До факторів ризику, що підштовхують до зловживання алкоголем є втрата емоційного контакту з матір'ю в дитинстві та відсутність контролю з боку батька в підлітковому віці. До факторів ризику, що підштовхують до вживання алкоголю є наявність в дитинстві психотравмуючої ситуації, пов'язаної з втратою контакту з одним із батьків.

3. Виявлено, що найбільший відсоток військовослужбовців схильних до делінквентної поведінки, а найменший – до адиктивної виявлено серед осіб з недиференційованою гендерною ідентичністю.

4. Виявлено, що військовослужбовці з фемінінним типом гендерної ідентичності мають низький показник схильності до делінквентної поведінки.

5. Заходи психологічного супроводу військовослужбовців, які мають порушені родинні зв'язки, несформовану гендерну ідентичність і відповідно схильні до девіацій, повинні бути направлені на організацію процесу їх гендерної соціалізації за рахунок вибудови адекватних стосунків з начальниками та командирами-чоловіками, а також їх співслужбовцями.

6. Фокус профілактичної роботи психолога частини має бути спрямований на допомогу командуванню частини в підборі соціально-зрілого командного складу учбового батальйону у якості значимого об'єкта ідентичності для перейняття у нього більш конструктивної моделі поведінки, а також на формування у військовослужбовців зрілої, відповідальної за своє життя поведінки.

Перспективою подальших досліджень, на наш погляд, є дослідження вибудови необхідних критеріїв в рамках заходів

психологічного супроводу військовослужбовців на етапі їх адаптації до військової служби в ДССТ.

Список використаних джерел:

1. Балашова С.П., Васильєв С.П., Дубровинський Г.Р. Практичний курс військової психології: Навчальний посібник. Частина 2. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013.- 172С.
2. Боднар А.Я., Макаренко Н. Г. Особливості проявів делінквентної поведінки в Збройних Силах України // Наукові записки НаУКМА. Т. 123. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота – К., 2011 – С. – 35-39
3. Кіт В.О. Особливості чоловічої ідентичності юнаків-військовослужбовців, які виховувались без батька. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія / [В. П.Кравець, Т.В. Говорун, О. М.Кікінежді та ін.] ; за наук. ред. В. П.Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
4. Комарова Н.М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.
5. Кравець В.П., Говорун Т.В., Кікінежді О. М. та ін.; за наук. ред. В. П.Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
6. Мельник Я.І. Результати психопрофілактики девіантної поведінки військовослужбовця // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України № 1(74) / серія: педагогічні та психологічні науки – Хмельницьк – 2015 – С. 456-458
7. Овчар О.М. Психологічні особливості військовослужбовців строкової служби з ознаками девіантної поведінки // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. - Одеса, 2003. – С. 21.
8. Орбан - Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – Чернівці: Книги – XXI, 2010. – 464 с.
9. Охременко О.Р. Девіантна поведінка військовослужбовців. – К.: ВГІНАОУ, 2000. – 72

---

10. Протиправна поведінка // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. — Т. 5 : П — С. — 736 с. — ISBN 966-7492-05-2.

11. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики./Л.Б. Шнейдер// - М.: Московский психолого-социальный институт, 2007. - 128 с.

12. Штейн Н. Г. Психологічні механізми формування адиктивної особистості /Н.Г. Штейн// Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К.: НУОУ, 2012. – Вип. 4 (29). – 280-285 с.

13. Giddens A. *Modernity and self-identity : self and society in late modern age.* - Cambridge: Polity Press, 1991

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Balashova S.P., Vasyliiev S.P., Dubrovynskiy H.R. *Praktychnyi kurs viiskovoi psykholohii: Navchalnyi posibnyk. Chastyna 2.* — K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2013.- 172S.

2. Bodnar A. Ya., Makarenko N. H. *Osoblyvosti proiaviv delinkventnoi povedinky v Zbroinykh Sylakh Ukrainy // Naukovi zapysky NaUKMA. T. 123. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota – K., 2011 – S. – 35-39*

3. Kit V. O. *Osoblyvosti cholovichoï identychnosti yunakiv-viiskovosluzhbovtziv, yaki vykhovuvalys bez batka. Genderni doslidzhennia : prykladni aspekty : monohrafiia*

4. Komarova N.M. *Metodychni rekomendatsii dlia sotsialnykh pratsivnykiv, derzhavnykh sluzhbovtziv shchodo rozvytku simeinykh form vykhovannia / N.M. Komarova, I.V. Piesha. – K. : Derzhavnyi instytut problem sim'i ta molodi, 2006. – 92 s.*

5. Kravets V. P., Hovorun T.V., Kikinezhdii O. M. *ta in.; za nauk. red. V. P.Kravtsia. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2013. – 448 s.*

6. Melnyk Ya. I. *Rezultaty psykhoprofilaktyky deviantnoi povedinky viiskovosluzhbovtzia // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy № 1(74) / seriia: pedahohichni ta psykholohichni nauky – Khmelnytsk – 2015 – S. 456-458*

7. Ovchar O.M. *Psykholohichni osoblyvosti viiskovosluzhbovtziv strokovoi sluzhby z oznakamy deviantnoi povedinky // Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoï stupenia kandydata psykholohichnykh nauk. - Odesa, 2003. – S. 21.*

-
8. Orban - Lembryk L.E. Sotsialna psykholohiia: Pidruchnyk: U 2 kn. Kn.1: Sotsialna psykholohiia osobystosti i spilkuвання. – Chernivtsi: Knyhy – KhKhl, 2010. – 464 s.
  9. Okhremenko O.R. Deviantna povedinka viiskovosluzhbovtiv. – K.: VHINAOU, 2000. – 72
  10. Protypravna povedinka // Yurydychna entsyklopediia : [u 6 t.] / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.] — K. : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2003. — T. 5 : P — S. — 736 s. — ISBN 966-7492-05-2.
  11. Shneider JI. B. Lychnostnaia, hendernaia y professionalnaia ydenychnost: teoriia y metody dyahnostyky./L.B. Shneider// - M.: Moskov-skyi psykholoho-sotsyalnyi ynstytut, 2007. - 128 s.
  12. Shtein N. H Psykholohichni mekhanizmy formuvannia adyktivnoi osobystosti /N.H. Shtein// Visnyk Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. – K.: NUOU, 2012. – Vyp. 4 (29). – 280-285 s.
  13. Giddens A. Modernity and self-identity : self and society in late modern age. - Cambridge: Polity Press, 1991

Mozhhovyi V. I. Deviant behaviour of military personnel through the lens of their gender identity and broken family ties. *The article purpose is to study the personal inclinations of military service members to delinquent and addictive behaviour, depending on gender-role violations in their parental families.*

The performed study examines the military service members prone to deviant (delinquent and addictive) behaviour that appears because of possible violations of their gender roles and broken family ties. The study shows that military service members from incomplete families are more than twice as often show delinquent behaviour.

The highest percentage of delinquents was identified among service members with undifferentiated gender identity; at the same time, these service members were the least prone to addictive behaviour. The common tendencies and characteristic differences of each of the research groups are determined. Service members with the feminine gender identity are not inclined, in general, to delinquent behaviour.

A psychologist's psychological support for these categories of service members is specified in the article. The preventive work at a military unit should be focused at assisting the unit commandment in the selection of the socially-mature command staff for the training battalions, so they can understand

---

significance of identity and adopt constructive behavioural models, as well as at supporting of mature gender socialization of military personnel, so they understand their responsibility for own lives.

Key words: *deviant behaviour, delinquent behaviour, addictive*

Відомості про автора

Мозговий Віктор Іванович, кандидат психологічних наук, докторант кафедри психології розвитку Київського Національного університету імені Т.Г. Шевченка

Mozhhoyni V. I., PhD in Psychological Sciences, doctoral student at the Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

E-mail: rozvytku@ukr.net

УДК:159.922.76-056.34

Мураненко К.Ю.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Мураненко К.Ю. *Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків.* Девіантна поведінка зумовлюється комплексом різноманітних чинників: біологічних, соціальних, психологічних тощо. Але саме психологічні чинники є основою детермінант девіантної поведінки. У статті представлено аналіз психологічних факторів (вікових, мотиваційних, психофізіологічних та ін.), які є вагомими чинниками формування девіантної поведінки підлітка. Стаття містить результати емпіричного дослідження схильності підлітків до девіантної поведінки. Запропоновано орієнтовну модель особистості сучасних підлітків у площині схильності до девіацій.

Ключові слова: *девіантна поведінка; девіації; детермінанти; психологічні чинники; підлітковий вік; особистість; мотивація.*